

СОЛЯРНІ МОТИВИ СЮЖЕТУ «ЗВІДНИЦТВО ДІВЧИНИ»

Трегубов Дмитро Георгійович

кандидат технічних наук, доцент, докторант кафедри спеціальної хімії та хімічної технології, Національний університет цивільного захисту України

Трегубова Ірина Михайлівна

керівник –методист, керівник гуртка,

КЗ «Центр дитячої та юнацької творчості №1 Харківської міської ради»

Україна

В українському фольклорі присутні пісні, у яких простежується архаїчний зміст, але пізніші напластування та особливості сучасного світогляду заважають його розуміти. Багато перетворень пройшов й сюжет «звідництво дівчини», де дії персонажів мають календарно, обрядове, весняне, весільне походження [1]. Веснянки та гаївки здебільшого прив'язані до великодніх свят, чим відзначали початок весни на рівнодення. Весільні обрядові пісні можна співвіднести зі святом Купала на літнє сонцестояння, коли відзначали завершення весни, остаточну смерть Марени, початок літа, що відкривало шлюбний період.

За сюжетом «звідництво» дівчина пригощає перехожих чоловіків, які потім підмовляють її до мандрювання, яке відбувається по етапах, далі дівчина відмовляє чоловікам, після чого відбувається страта дівчини шляхом спалювання біля сосни або потоплення у Дунаї, останні моменти супроводжує бесіда дівчини про нещасливу долю.

Основою сюжету можна назвати солярні мотиви, тому зупинимося на них докладніше. В архаїчних сюжетах проявляється мітологічний світогляд з описом дій богів та способом їх врахування у ритуалах. Сюжет «Подоланочка» містить уявлення про шлюб сонця та води (Білобога та Дани) з народженням їх дитини – Білоданчика та освячує дівчат до шлюбної готовності [2].

Язичницька обрядовість заснована на фазах «життя» сонця. На початку кожної нової фази вшановували Коляду, Ярилу, Купалву, Овсеня, Світовид (Білобога) тощо. Світовид пов'язують зі Світовим деревом та вшановують на осіннє рівнодення. Після завершення останньої фази життя Сонця відмічають

його різдво. Атрибутом цього свята є дідух, схожий на тройдерево (Світове дерево). На тройдерево також схожі весільне гільце та православний хрест.

На Купала інсценують зустріч богів сонця та води [3]. Під час обряду спалюють заготовлену сосну та деревце Роду – купайлицю. Увечорі «хоронять» Ярилу та остаточно проганяють Марену; вранці Купалва рятує потопаючу дівчину Зорю – віддзеркалення сонця [2]. На Купала формувалися шлюбні пари.

Місце проведення ритуалу за даним сюжетом співпадає з традиційним розташуванням на межі світів («ліс–річка»). Водна поверхня виступає земним аналогом неба, оскільки відбиває усі небесні події. Вода як і блискавка приходять з неба, тому річку можна вважати його частиною. Це дозволяє інсценувати небесні події діями в річці та біля неї; навіть так саме, як і Сонце, пройти шляхом через небо. Будь-який архаїчний ритуал сонячного циклу має на меті викликання бажаних природних змін та достатку у житті громади.

Аналіз формул та перебігу сюжету демонструє символічність горіння сосни. Пращури вважали блискавку променем сонця, яка запалює сосну від гори до низу як й сонце під час сходу, надаючи їй відтінків полум'я [2]. Тоді сосна виступає місцем проведення обряду ініціації дівчини шляхом освячення чоловічою енергією сонячного вогню. Крім того, рух «козаків» від Дону додому або до Дунаю, співпадає з рухом сонця та підкреслює сюжет.

В українському фольклорі й мітології солярними героями бувають чоловічі та жіночі образи: Красна Панна, Зоря, Білобог, Сварог, Дажбог, Ярило, Коляда, Купалва, Лад, Хорс, Овсень, Білоданчик, Івасик-Телесик, кінь та сокіл. Коляду іноді вважають новонародженою дівчинкою-сонцем, яка ховається під водою. На дохристиянський Водокрес існував обряд – побачити відбиття світла свічки в ополонці: перевіряли, що Коляда жива, прийде час – вона звільниться. Тоді «Білоданчик» – це визволене сонце-дівчинка у вигляді віддзеркалення сонця на весняне рівнодення [2]. Відповідний хоровод є допомогою для підготовки цієї дівчинки до шлюбної готовності та перетворення на Лелю-весну, наречену Ярили, що водночас освячує учасниць обряду. Тоді Красна Панна – це літне втілення відбиття сонця у воді. Тобто жіночі солярні образи все одно пов'язані з

водою. Іноді у фольклорі образ віддзеркалення має чоловічі риси: Івасик-Телесик, за казкою, плавав по річці у золотому човні зі срібним веслом, а потім його вкрали змії і довелось визволятися.

За іншою казкою відьма затигнула сестрицю Олену на дно річки, але люди потім дівчину витягли. Цей образ близький до Лелі, яку пробуджують навесні, а неясне відбиття сонця у воді – як обличчя Лелі під водою. Крім того, Касуня-зоре пливла дунай-рекою, Настечка стояла на вербовій дощечці та леліла (відблискувала), обидві чекали «милого». «Діброва палала» можна розуміти як схід сонця під час розпускання листя. А «красна Касуню... в часі весілля» – це натяк на свято Купала. Тоді Касуня та Настечка – це інші варіанти жіночого образу відбиття сонця. Згадка про «дунай» говорить про «святу» воду на Великдень або Купала, «весілля» – про Купала, що окреслює весь весняний час.

Створення світу розглядають, як шлюб вогню та води, а згоряння як символ кохання [4]. Прадерево (світове) росте на латир-камені, який відвідує богиня Зоря. Під цим деревом за творення світу народилася богиня Лада [5]. Тому нареченій необхідно пройти освячення під аналогом прадерева, сосною. «Згоряння» сосни стає образом поєднання у шлюбі. У весільній обрядовості гілце стало спрощеним образом прадерева. Можна розглянути походження слова «сосна» від санскритського «saṅga» – приналежний сонцю, сонце в обряді шлюбу [6], або по можливих складових: so – йти до завершення; sa – з'єднуватись; su – отримувати сік, купатись, давати жертву, бажання; ośa – спалювати; usnas – гаряче, жар тіла; sna- – купальний, текти, плакати, траурне обмивання; susnāta – очищений купанням; susnaṅu – створювач жертви; susnuṣa – хороша невістка; sorāśana, urāśana – очікування, бути поруч, поклоніння; aurāśana – горіння для богослужіння, священний вогонь. Тоді узагальненою характеристикою «сосни» може бути: осяяне сонцем дерево в церемоніях шлюбу, що «палає» й дає краплі, з ритуальною жертвою. Біля сосни могли відбуватись ритуали богослужіння, пов'язані зі шлюбним обрядом.

Дитина-Леля «купалася» у «дунай» на весняне рівнодення, доросла Леля (богиня Зоря) – на літнє сонцестояння. Тоді сюжет «потоплення» дитини є

відгомоном уявлень про народження на весняне рівнодення дитинки-дівчинки Білобога та Дани (Білоданчик) або Зорі (Білозорчик) [2], що схоже на сюжет «дівчина кидає дитину в дунай». У сюжеті «звідництво» – купання дівчини з її рятуванням з одного боку відображає шлюб сонця і води, з іншого – розбивання шаблею-блискавкою хмари біля світового дерева для викликання дощу.

Якщо віддзеркалення сонця на Купала є аналогом нареченої – тоді й одяг нареченої повинен відповідати цьому образу. Тому її головним атрибутом після відрізання коси є білий вельон. Слов'яни вважали білий колір пов'язаним з Білобогом з божественними якостями світла. Білий колір є ритуальним, оскільки шлюбний обряд інсценує ритуальну смерть нареченої. Білий вельон стає прощальним елементом освячення дівчини, для якої шлюб – початок нового життя у новому «кластері» без огляду на минуле. Так, за поховання молодої неодруженої людини її одягали як нареченого чи наречену [7], загиблих дітей одягали у світлий одяг для забезпечення кращої долі в іншому світі. Тобто білий колір є еквівалентом денного світла, символізує добро, перемогу над злом та очищення. У цьому сенсі можна розглянути великодню паску. Фалічний символ до факту народження «Білоданчика» недоречний, до того ж паски робили широкими. Паска зображає народжене сонце: всередині – жовта, а ззовні – біла як відбиття сонця, як вельон нареченої. Тоді разом з писанками виникає відображення побудови світу та святкування перемоги світлих сил та життя.

На світанку буває явище – сонце над морем начебто починає сходити, але край сонця виникає пізніше, спочатку є ефект віддзеркалень, що наші пращури могли вважати за богиню Зорю, яка з'являється перша, а потім – її наречений в образі Сонця. Це відбувається на обрії, який вигнутий як місток, як верба – місце де Настечка чекала нареченого. Наші вважали, що місце побачення богів розташовано на острові – на Латир-камені або острові Світового дерева. Після побачення – Сонце починає свій шлях по небу, а його віддзеркалення (вранішня зоря) витягується по водній поверхні та ніби розчиняється у ній. Надвечір Зоря знов з'являється у вигляді витягнутого віддзеркалення – вечірня Зоря.

Верхівка сосни, яка ніби горить на світанку, нагадує православний храм,

що робить його аналогом тройдера (хрест теж має побудову тройдера). Золотий купол храму відбиває сонячне світло під дуже різними кутами. Тому храм стає ніби частинкою сонця, що спустилося на землю. Можливість солярного походження конструкції купола храму дає натяк на те, що язичницькі храми мали подібний принцип зв'язку з солярним божеством.

Кінь, на якому пересувались козаки, виступає символом чоловічого начала та Сонця, виконує роль перевізника у потойбіччя, посередника та сповіщувача як для людини, так і для Сонця. Тому в ініціально-освячувальних церемоніях та весільних обрядах кінь був однією з головних складових [8].

Таким чином, дівчина та козак у пісні «Їхали козаки» й відповідному архаїчному ритуалі повторюють дії богів, а сосна виявляється аналогом світового дерева. Здобутки даного дослідження можна використовувати для аналізу інших фольклорних сюжетів, що дозволить глибше збагнути погляди на світ наших пращурів та особливості відповідних архаїчних ритуалів.

Список використаних джерел

1. Трегубов Д. Г., Трегубова І. М. Ініціалістичні елементи фольклорного сюжету «звідництво дівчини». *Культура України*. 2022. №76. С. 57–63. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/15478>.
2. Трегубова Ф. Д., Трегубов Д. Г. Дослідження драматургії первісних хороводів весняного циклу. *Культура України*. 2021. №74. С. 90–97.
3. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. К.: Обереги, 1992. 88 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. К.: НДІУ, 2007. 444 с.
5. Войтович В. Генезис Богів України. Рівне: Войтович В., 2007. 556 с.
6. Monier-Williams M. A Sanskrit-English Dictionary. Oxford: The Clarendon Press, 1960. 1333 p.
7. Марченко О. М. Сімейна обрядовість південного Побужжя. *Культура народів Причорномор'я*. 2001. №20. С. 104–108.
8. Кіндер К. Р. Проблема класифікації танцювальної символіки: образно-семантичний аспект. *Вісник КНУКіМ «Мистецтвознавство»*. 2011. №25. С. 55–62.